

УДК 343.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.121>

КРИМІНАЛЬНІ КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Козлова Т.Б.,

студентка 4 групи, 3 курсу,

факультету юстиції

Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого

Козлова Т.Б. Кримінальні корупційні правопорушення під час дії воєнного стану.

В статті розглянуто актуальні питання та специфіку вчинення корупційних кримінальних правопорушень під час дії воєнного стану, в тому числі, через ретроспективний погляд на релевантні злочини за часів Української Народної Республіки, щодо яких здійснено спробу кваліфікації крізь оптику сьогодення. Приділено увагу основним ознакам, які характеризують сутність корупції. Для отримання аналітичних даних в межах дослідження здійснено звернення до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Оглянуто сучасні кримінальні корупційні правопорушення, які активізуються у періоди найвищих викликів, серед яких одним з критичних виступає війна та бойові дії, зокрема: пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України) і незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України). Для підкріплення статистичних даних наведено приклади резонансних кримінальних справ за час дії воєнного стану. Оглянуто різницю формулювань «під час дії воєнного стану» та «з використанням умов воєнного стану», сформульовано пропозицію додати таку особливу кваліфікуючу ознаку до статей, присвячених корупційним кримінальним правопорушенням. Розглянуто рекомендації Європейського Суду з прав людини, висловлені у справі «Кшокшай проти Албанії», у зв'язку з чим виявлено контроверсійність законодавства та позиції ЄСПЛ. Важливим для України є те, що така позиція суперечить національному законодавству. Під час дослідження використано сталу у науці класифікацію корупції на два типи, зокрема, римський і візантійський. Констатовано високий рівень корупції в Україні, що потребує подолання корупції всіх типів. Висловлено думку, щодо важливості ролі суспільства у такій боротьбі. Наведено пропозиції щодо шляхів подолання деструктивного явища корупції з урахуванням специфіки воєнного стану, сформульовано висновок на підставі викладеного матеріалу.

Ключові слова: корупція, кримінальне право, кримінальна відповідальність, корупційне правопорушення, кримінальне корупційне правопорушення, корупціонер, воєнний стан, повномасштабне вторгнення, Кримінальний Кодекс України.

Kozlova T.B. Criminal corruption offenses during martial law.

The article examines current issues and the specifics of committing corruption criminal offenses during martial law, including through a retrospective look at relevant crimes during the time of the Ukrainian People's Republic, which were attempted to be qualified through the lens of the present. Attention is paid to the main features that characterize the essence of corruption. To obtain analytical data within the framework of the study, an appeal was made to the Unified State Register of Persons Who Committed Corruption or Corruption-Related Offenses. Modern criminal corruption offenses are reviewed, which are activated during periods of the highest challenges, among which war and hostilities are one of the critical ones, in particular: offering, promising or providing an unlawful benefit to an official (Article 369 of the Criminal Code of Ukraine); accepting an offer, promising or receiving an unlawful benefit by an official (Article 368 of the Criminal Code of Ukraine); misappropriation, embezzlement of property or taking it by abuse of official position (Part 2 of Article 191 of the Criminal Code of Ukraine) and illegal enrichment (Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine). To support the statistical data, examples of high-profile criminal cases during martial law are given. The difference in the wordings "during martial law" and "using martial law conditions" is examined, a proposal is formulated to add such a special qualifying feature to articles dedicated to corruption criminal offenses. The recommendations of the European Court of Human Rights expressed in the case "Xhoxhaj v. Albania" are considered, in connection with which the controversial nature of the legislation and the position of the ECHR were revealed. It is important for Ukraine that such a position contradicts national legislation. In the course of the study, the classification of corruption into two types formulated by

scientists: Roman and Byzantine was used. The high level of corruption in Ukraine is stated, which requires overcoming corruption of all types. The opinion is expressed on the importance of the role of society in such a struggle. Proposals are made on ways to overcome the destructive phenomenon of corruption, taking into account the specifics of martial law, and a conclusion is formulated based on the presented material.

Key words: corruption, criminal law, criminal liability, corruption offence, criminal corruption offence, corrupt person, martial law, full-scale invasion, Criminal Code of Ukraine.

Постановка проблеми. Від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну у 2022 р. постала реальна загроза існуванню нашої країни. За таких умов суспільство має бути консолідованим, а всі інституції повинні злагоджено працювати. Тому загострення такого поширеного та хронічного захворювання, як корупція, є руйнуючим для ослабленого війною суспільства. Посадовці різних рівнів вчиняють корупційні правопорушення, наживаються на крові наших воїнів та цивільного населення, знецінюють нашу державу на світовому рівні та дестабілізують внутрішнє становище країни, чим фактично допомагають ворогу.

Більшість статей Кримінального Кодексу України (далі – КК), що присвячені корупційним кримінальним правопорушенням, не зазнала законодавчих змін в контексті посилення відповідальності за їх вчинення в умовах воєнного стану, що є дискусійним через наявність реальних потреб та підґрунтя, якими виступають тривала війна та обуреність суспільства нескінченними корупційними скандалами.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми корупції під час воєнного стану; дослідженні окремих ознак певних корупційних правопорушень, які є найбільш актуальними під час війни; формуванні авторського бачення шляхів подолання цього негативного суспільного явища.

Стан опрацювання проблематики. Дослідження кримінально-правових аспектів корупції було предметом наукового інтересу багатьох вчених, зокрема, таких як В.М. Киричко, Ю.В. Гродецький, О.Е. Радутний, В.І. Тютюгін, А.В. Савченко, К.М. Оробець, Т.М. Супрун-Ковальчук, А. Будіна тощо.

Виклад основного матеріалу. Корупція – це суспільне явище, яке паразитує на проблемах та стражданнях України та стає на заваді її розвитку, а нині, навіть, існуванню. На фоні бурхливих скандалів може здатися, що корупція є сучасним явищем, але насправді своїм корінням воно сягає далекого минулого, що дозволяє провести паралель із часами національно-визвольних змагань, а саме – періоду існування Української Народної Республіки (УНР).

Після утворення в 1918 р. Директорії в Україні оберталися великі кошти, які стали об'єктом маніпуляцій для чиновників того часу. Один із перших скандалів був пов'язаний з відходом від справ В.К. Винниченка, який обіймав посаду голови Директорії. В ті часи Українською Народною Республікою виділялися великі гроші на пропагування України за кордоном.

Тож, з метою позитивного висвітлення Української Держави у світі, голова Директорії В.К. Винниченко оголосив про рішення поїхати до Швейцарії, але спрямував до Франції, де і залишився, придбавши собі маєток за державні кошти, які були йому виділені для проведення заходів з позитивного висвітлення УНР за кордоном. Історики вважають, що такий вчинок був заздалегідь узгодженим у правлячому колі, таким чином вищезгаданий політик, отримавши «відкупні», відійшов від справ. З закордонною недоброчесною нерухомістю також пов'язане ім'я Миколи Порша, посла України в Берліні. Він облаштував своїй коханці розважальний заклад за гроші, що були вкрадені в УНР [10]. За чинним КК такі дії могли би одержати кваліфікацію за ч. 4 ст. 191 КК («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем з кваліфікуючою ознакою в умовах воєнного стану»), адже посадовцям було ввірено значні ресурси, тож внаслідок свого службового становища вони мали стосовно цього майна певні повноваження.

Також історично відомі зловживання на закупівлях для армії, головним фігурантом яких виступав Григорій Супрун, який займав посаду голови фінансової агентури. Зазначена установа мала закупити радіостанції та білизну для українських солдат. Відповідно до офіційних звітів було придбано три радіостанції, на практиці – жодної. Білизну купили стару і подерту, хоча гроші були виділені на нову. Крім того, Г. Супрун закупив чай для армії, але він до солдатів УНР так і не дійшов [10]. За чинним КК його дії мали підстави бути кваліфікованими так само за ч. 4 ст. 191 та ст. 366 («Службове підроблення»), адже посадовець був відповідальним за закупівлі, видавав і підписував документи, що підтверджували придбання товарів. Таким чином, голова фінансової агентури свідомо створював документи, що містили неправдиві дані. За умови, якщо не він безпосередньо займався документацією, то дії могли бути кваліфіковані за ст. 367 КК («Службова недбалість»), оскільки в будь-якому випадку Г. Супрун був відповідальною особою і мав перевіряти кожен етап проведення закупівель.

Це далеко не повний перелік корупційних злочинів, що були вчинені державними службовцями УНР. Маємо констатувати, що, на жаль, за сто років нічого не змінилося, оскільки провести паралелі з сьогоднішнім не занадто складно. Тоді, в 20 сторіччі, в Україні був маленький шанс на здобуття незалежності, але окремі чиновники не були в цьому зацікавленими: замість фінансування армії, підтримки уряду та країни вони купували нерухомість та влаштовували своє життя. Разом з іншими причинами це призвело до того, що УНР втратила довіру та підтримку Європейських країн та програла війну з більшовиками.

На сьогодні у примітці до ст. 45 КК визначено перелік статей, які містять склад корупційного кримінального правопорушення, зокрема: ст.ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також ст. ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 [1]. Такий підхід законодавця до визначення переліку корупційних злочинів є доволі нетиповим, в тому числі, з огляду на відсутність відповідного розділу в Особливій частині КК. Втім, корупційні злочини не збігаються з іншими групами злочинів, хоча їх інколи ототожнюють з кримінальними правопорушеннями у сфері службової діяльності. Відповідно до положень Закону України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14.10.2014 р. корупцією є використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [2]. Керуючись вищевикладеним вбачаються підстави прийти до висновку, що кримінальне корупційне правопорушення - це суспільно небезпечне, винне, протиправне та каране діяння, що містить у своєму складі ознаки корупції.

Наведеним ознакам повною мірою відповідає корупція, яка є глибоко вкоріненою проблемою України, заважає нормальному розвитку держави. З початком повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 р. ситуація тільки погіршилася, оскільки з'явилися нові добре профінансовані сфери, в яких існує спокуса до порушення закону. В першу чергу мова йде про зловживання у галузі забезпечення Збройних Сил України, гуманітарних потреб та проведення мобілізаційних заходів.

Для отримання аналітичних даних звернемося до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (в якому через дію воєнного стану відкритою є тільки загальна статистика). Так, у період з 24.02.2022 р. по 28.01.2025 р. всього у реєстрі міститься 9855 відповідних записів, з них – 4669 щодо кримінальні корупційних правопорушення [5]. Згідно з оприлюдненими у іншому джерелі закритих даних з зазначеного реєстру, основними статтями, на підставі яких відбувалося притягнення до відповідальності корупціонерів у 2024 р., були ст. 369 («Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»), ст. 368 («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»), ст. 191 («Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем») і ст. 368-5 («Незаконне збагачення») КК [11].

Серед наведеного переліку ст. 369 КК, відповідно до оприлюдненої статистики, є абсолютним лідером за винесеними вироками. Найвідомішим прикладом притягнення до відповідальності за нею у період повномасштабного вторгнення є справа Гринкевича. Львівський бізнесмен пропонував співробітнику ДБР хабар (неправомірну вигоду) для того, щоб останній посприяв поверненню вилученого майна. Запропонована сума становила 500 тисяч доларів США [12].

Тісно пов'язаною із ст. 369 КК є ст. 368 КК, оскільки завжди співіснують вигодонадавач та вигодоодержувач. Прикладом застосування цієї статті в період воєнного стану є притягнення до відповідальності голів МСЕК. Так на Полтавщині поліція у вересні 2024 р. оголосила про підозру одному із голів МСЕК. Він отримував неправомірну вигоду у вигляді грошової винагороди за оформлення дружинам військовозобов'язаних інвалідності II групи, згідно з якою такі жінки потребують постійного стороннього догляду з боку своїх чоловіків. Таким чином останні уникали мобілізації та мали змогу виїхати за кордон [13].

Наступною розглянемо проблематику щодо ст. 191 ККУ, де особливу увагу варто звернути на ч. 4 цієї статті, до якої Законом України № 2117-IX від 03.03.2022 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» було внесено зміни, які полягають у доповненні словами «чи в умовах воєнного або надзвичайного стану» [3]. В цьому контексті важливо звернути увагу на формулювання, яке використовує законодавець. «В умовах воєнного стану» означає, що будь-яке діяння, вчинене у визначений період, автоматично і незалежно від використання особливих умов (зокрема, комендантська година, обстріли, оголо-

шення тривоги тощо) стає суспільно небезпечнішим і має каратися суворіше. З огляду на те, що умови воєнного стану при вчиненні корупційних правопорушень не завжди свідчать про підвищену суспільну небезпечність, слушною є пропозиція змінити формулювання на «з використанням умов воєнного стану» як особливо кваліфікуючу ознаку вчинення кримінально-караного діяння [6, с. 122-123]. Така конструкція підкреслює специфіку правопорушення, що здійснюються з використанням особливостей воєнного стану. Отже, за своїм змістом наведені вислови є різними, але кожен з них має право на обговорення. Перший може використовуватися до тих діянь, які під час війни в будь-якому разі стають небезпечнішими. Наприклад це військові кримінальні правопорушення (розділ XIX КК), державна зрада (ст. 111 КК) та інші кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. До корупційних злочинів кращим для застосування вбачається друге формулювання, оскільки важливим є саме використання можливостей, які для інших полягають у певних обмеженнях та втратах.

Щодо статистики, то посадовці частіше вчиняють передбачене ст. 191 КК корупційне кримінальне правопорушення. Так, наприкінці 2024 р. співробітниками СБУ було оголошено про підозру экс-посадовцю та чинному керівникові департаменту Міноборони України, менеджерам фірми «Львівський арсенал» та представникам іноземної компанії. Фігуранти намагалися вкрати 1,5 млрд гривень державних коштів, що були призначені для закупівлі боєприпасів для ЗСУ. Злочинцям висунуто обвинувачення за ч. 5 ст. 191 КК [14].

Наостанок звернемося до ст. 368-5 КК, саме за цією статтею минулого року було висунуто підозру головному лікарю Хмельницького МСЕК Тетяні Крупі. Це був один із найгучніших корупційних скандалів за час повномасштабного вторгнення, саме її викриття запустило ланцюг арештів інших посадовців МСЕК [15]. Більш свіжим випадком повідомлення про підозру за розглядуваною статтею є затримання головного психіатра ЗСУ. Олег Друзь за час війни розбагатів на понад 1 млн доларів США. Однак, в обох випадках триває розслідування, тож невідомо, чи визнають фігурантів винними [16]. Отже, не дивлячись на обурення суспільства та скандал, що розгорнувся навколо МСЕК, на даний момент раніше згадані особи є невинуватими перед законом на підставі принципу презумпції невинуватості відповідно до ч. 2 ст. 2 КК.

В період повномасштабного вторгнення питання вирішення проблеми корупції стало актуальним як ніколи. Про це свідчать наведені вище випадки, а також сфери, в яких вони вчинювалися. Одним із важливих кроків у боротьбі з корупцією в умовах воєнного стану є не тільки і не стільки посилення покарання, як невідворотність та справедливий баланс між інтересами особи та суспільства. На нашу думку доцільним вбачається додати до інших статей КК, які присвячені корупційним злочинам, особливу кваліфікуючу ознаку «вчинені з використанням умов воєнного стану». Звісно, такі зміни не здатні вирішити проблему повністю, оскільки потрібно працювати з корінням, якими вбачаються такі чинники, як прозора діяльність усіх державних установ, посилення контролю за діяльністю посадових осіб, загальною, усунення умов для вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Також зауважимо, що не все залежить від норми матеріального права. Частими є випадки, коли особу, що підозрюють у корупційному злочині не притягують до кримінальної відповідальності [7, с. 627]. Це призводить до закриття провадження через недоведеність події правопорушення або складу злочину. В свою чергу, вищезазначене тісно пов'язано зі спроможністю правоохоронних органів якісно виконати поставлені завдання, що є визначальним для недопущення безкарності.

Варто звернути увагу на міжнародні підходи, серед яких цікавим для України є досвід Албанії, адже ми знаходимося приблизно на одному рівні боротьби із корупцією. У 2021 р. ЄСПЛ оприлюднив своє рішення по справі «Кшокшай проти Албанії», у якому відмовив у захисті тим, хто прагне зловживати правами людини з метою захисту корупції. ЄСПЛ за прикладом Венеційської комісії поділив країни на дві групи: з високим та низьким рівнем корупції. Відповідно заходи спрямовані на подолання цього деструктивного соціального явища також передбачено різними за своєю формою та змістом. До країн, які знаходяться на початковому рівні боротьби, можуть бути застосовуватися радикальні методи, якими у випадку з Албанією ЄСПЛ визначив наступні: 1) право на недоторканність приватного життя не поширюється на перевірку статків незрозумілого походження посадової особи; 2) тягар доведення може бути перекладено на посадову особу «з метою доведення протилежного»; 3) фінансові перевірки можуть тривати десятиліттями [4]. Такий підхід йде в розріз з Директивою (ЄС) 2017/1371 від 5 липня 2017 р., а в аспекті України, з фундаментальними положеннями нашого законодавства [9]. На підставі зазначеного виникає дилема: чи виправдовує мета такі засоби. З одного боку, постає законодавство, яке всі без виключення повинні дотримуватися, з іншого – потреба у виняткових методах викорінення корупції. Переступати через основоположні принципи ми не можемо, тому, за обґрунтуванні такої потреби, ймовірно повинні вноситися зміни до законодавства.

Повномасштабна війна продемонструвала силу суспільства. Неодноразова саме завдяки розголосу до відповідальності притягалися топ-корупціонери, які за іншої ситуації могли б уникнути покарання через свої важелі впливу. Здавалося що ставлення народу до корупції є однозначним та категоричним, але чи так це? На це питання відповідає факт існування двох базових різновидів корупції: 1) «римський тип», який полягає у тому, щоб сплатити за отримання забороненого чи надмірного; 2) «візантійський тип» полягає у сплаті за отримання належного [8, с. 249]. На жаль, в Україні все ще є надзвичайно поширеною корупція другого типу, тож першочерговим є її подолання. Саме тому велике значення має виховання свідомого суспільства, в якому кожен починає з себе. Звісно це не знімає відповідальності з держави, яка має забезпечити якісне функціонування кожної своєї ланки, починаючи з базових, тобто соціального захисту, освіти та медицини. Тільки так можливо сподіватися на подолання існуючої проблеми та запобігти її поширенню на нові покоління.

Висновки. Проблема корупції дуже загострилася за час дії воєнного стану в Україні. Все частіше спалахують корупційні скандали з високопосадовцями, що деморалізує суспільство, підриває його довіру та віру в перемогу. Крім того, це сильно впливає на атмосферу в війську та боездатність військовослужбовців. Тож, корупція не повинна існувати в сучасних демократичних країнах, тим паче в Україні, яка бореться за своє існування. Ми маємо віддавати перевагу інтересам нації, а не власній користі.

Під час дослідження було висвітлено проблему корупції та приділено увагу її окремим ознакам. З проаналізованої у відкритих джерелах статистики та наведених прикладів вбачається, що наявні певні зрушення, адже відбувається ефективно викриття окремих крупних корупціонерів. Тим не менш, потрібно продовжувати роботу в цій сфері. Боротьба з розглядом деструктивним суспільним явищем має стати радикальною та безкомпромісною. Це зумовлено тим, що безкарність породжує зухвалість та надихає до вчинення нових злочинів.

У статті сформульоване авторське бачення шляхів вдосконалення боротьби з деструктивним явищем корупції, яке полягає в пропозиції доповнити диспозиції окремих кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за корупційну діяльність особливою кваліфікуючою ознакою «вчинені з використанням умов воєнного або надзвичайного стану», що здатне покращити ефективність роботи правоохоронних органів на підставі врахування міжнародної практики та її співвідношення з національним законодавством України, виховання свідомих представників суспільства.

Корупція починається з дрібниць, тому варто почати з себе. Потрібно виховувати свідоме суспільство, яке буде здатне чинити опір цій багаторічній хворобі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.01.2025).
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n25> (дата звернення: 28.01.2025).
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 03.03.2022 р. № 2117-IX/ Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n10> (дата звернення 30.01.2025).
4. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/analiz/2021_03_12_espl_suddi (дата звернення: 12.02.2025).
5. Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. URL: <https://corruptinfo.nazk.gov.ua> (дата звернення: 30.01.2025).
6. Оробець К.М. Щодо деяких проблем кримінально-правової боротьби з корупційними кримінальними правопорушеннями, які вчинені в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми протидії злочинності і корупції*: Зб. матеріалів другої Всеукр. Науково-практ. конф. 22 груд. 2023 р. м. Харків. С. 119–123. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2024/01/Конф_22.12.2023.pdf.
7. Супрун-Ковальчук Т.М. Кримінально-правова характеристика корупції у воєнний час: дослідження сфери оборони. *Електронне наукове видання «Аналітичне порівняльне правознавство»*. 2024. С. 624–629. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/04/106.pdf> (дата звернення: 01.02.2025).
8. Радутний О.Е. Корупція – образ ворога у кримінально-правовій політиці України. *Academia.edu – Find Research Papers, Topics, and Researchers*. С. 246–251. URL: <https://www.academia.edu/33002019> (дата звернення: 02.02.2025).

9. Радутний О.Е. Контroversійні антикорупційні стандарти та кримінально-правові презумпції. *Кримінально-правова протидія корупції у війсьній та повоєнній Україні*: матеріали міжнар. наук. конф. 24 листоп. 2023 р. м. Харків. Редкол.: Ю.А. Пономаренко та ін.; Коміс. з питань прав. реформи при Президентові України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В.В. Сташиса; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: Право, 2024. 234 с. – С. 66–70.
10. Корупція сто років тому: як обкрадали армію УНР і до чого це призвело. *Конкурент*. URL: <https://konkurent.ua/publication/38618/koruptsiya-sto-rokiv-tomu-yak-obkradali-armiu-unr-i-do-chogo-tse-prizvelo/> (дата звернення: 28.01.2025).
11. Лише 1 з 10 за ґратами. Як в Україні карають за корупційні та економічні злочини. *Економічна правда*. URL: <https://epravda.com.ua/weeklycharts/2024/04/18/712562/> (дата звернення 02.02.2025).
12. Справа Ігоря Гринкевича. *Суспільне Львів*. URL: <https://suspilne.media/lviv/750059-sprava-igora-grinkevica-pidpriemca-suditimut-za-propoziciu-500-000-dolariv-habara-kerivnictvu-dbr/> (дата звернення: 02.02.2025).
13. Поліція затримала голову МСЕК за фіктивне оформлення інвалідності. *Міністерство внутрішніх справ України*. URL: <https://mvs.gov.ua/news/policiia-zatrimala-golovu-msek-za-fiktivne-oformlennia-invalidnosti> (дата звернення: 02.02.2025).
14. Розкрадання 1,5 млрд грн на закупівлі снарядів: оголошено підозру чиновникам Міноборони та "Львівського арсеналу". *ТСН.ua*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/rozkradannya-1-5-mlrd-grn-na-zakupivli-snaryadiv-ogolosheno-pidozru-chinovnikam-minoboroni-ta-lvivskogo-arsenalufoto-2501632.html> (дата звернення: 02.02.2025).
15. Підозрювана у незаконному збагаченні голова МСЕК Хмельниччини Крупа досі на посаді. *ГЛАВКОМ*. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/pidozruvana-u-nezakonnomu-zbahachenni-holova-msek-khmelnichchini-krupa-dosi-na-posadi-1028010.html> (дата звернення: 02.02.2025).
16. За час війни розбагатів на \$1 млн. Що відомо про скандального Олега Друзя, який отримав підозру. *ГЛАВКОМ*. URL: <https://glavcom.ua/country/criminal/shcho-vidomo-pro-skandalnoholeha-druzja-jakomu-sbu-vruchila-pidozru-1041465.html> (дата звернення: 02.02.2025).